

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА НА ЛЮДСЬКІ ПОТРЕБИ

У статті встановлено, що будь-яке явище, яке може бути позначене терміном "право", породжене в кінцевому підсумку конкретними потребами існування й розвитку людини. Однак не тільки потреби зумовлюють виникнення, існування, структуру та розвиток позитивного права, а й це право здійснює відчутний зворотний вплив на людські потреби. Цей вплив може виявлятися, зокрема, у тому, що право зумовлює: а) зміст певних потреб людини; б) набір засобів їх задоволення та на вибір певних засобів; в) формування ієрархії людських потреб.

Ключові слова: право, людські потреби, вплив права на потреби, зміст потреб, засоби задоволення потреб, ієрархія потреб.

Сутність права навряд чи колись буде цілком з'ясованою, оскільки в юридичній науці існують певні гносеологічні та соціальні причини, що зумовлюють концептуальний плюралізм, а відтак – і дискусії, зокрема, із зазначеного питання. З'ясувати ж конкретні причини різних підходів учених до сутності права можна чи не найкраще через аналіз категорії "потреби", яку крізь призму інструментального підходу можна вважати центральною для юриспруденції.

Питання потреб у праві до певної міри розкривали всі вчені-правники, які прямо чи опосередковано розробляли аксіолого-правову проблематику. З-поміж них, зокрема: С. Алексєєв, В. Баранов, А. Екімов, Д. Керімов, В. Кудрявцев, М. Козюбра, В. Лазарєв, К. Лукашева, Л. Мамут, М. Матузов, Г. Мальцев, П. Недбайло, М. Орзіх, П. Рабінович, Ю. Тихомиров, В. Четвернін, Л. Явич, Р. Гаврилюк.

У їхніх працях накопичено чималий досвід осмислення взаємозв'язку людських потреб і права. Проте, попри такий вагомий інтерес до окресленої проблеми, вона й досі недостатньо досліджена.

Наявність зв'язків потреб людини та права є очевидною. Втім, характер цих зв'язків залишається у науці не до кінця з'ясованим.

Мета статті – обґрунтувати, по-перше, зумовленість правом змісту людських потреб; по-друге, зумовленість правом засобів задоволення людських потреб; врешті, по-третє, вплив права на формування ієрархії потреб людини.

Зумовленість правом змісту людських потреб. На перший погляд, може видатися, що відносини між потребами та правом є суто односторонніми. Дійсно, право (включаючи, напевно, всі правові явища, але, насамперед, право позитивне чи, інакше кажучи, об'єктивне юридичне) є створене для того, аби служити людині, задовольняти потреби її існування та роз-

витку. Однак, більше занурення у відповідну проблематику дає змогу встановити, що право чинить зворотний вплив на зміст людських потреб, на його формування та зміну. Тобто не тільки потреби є джерелом змісту права, а й право може виступати джерелом змісту потреб.

Механізм такого зворотного впливу реалізовується через "засвоєння" правом нових для певного суспільства цінностей і подальше формування правом таких потреб його адресатів, що ґрунтуються на імплементації цінностей.

Будь-які цінності знаходять відображення в праві завдяки тим людям, ціннісні орієнтації яких у певний конкретний історичний період можуть визначати зміст правових засобів. Такі засоби мають здатність не тільки забезпечувати задоволення певної людської потреби, котра існує незалежно від них, а й також породжувати потребу саме у цьому засобі. У психології такий вплив називають опредметненням потреби: "Потреба сама по собі, як внутрішня умова діяльності суб'єкта, – це лише негативний стан, стан потреби, нестачі; свою позитивну характеристику вона отримує тільки у результаті зустрічі з об'єктом ("реалізатором" ...) свого "опредметнення" [4, с. 11].

Відомий радянський філософ-психолог О. Леонтьєв писав: "Ми говоримо, наприклад, що людина їсть шоколад тому, що відчуває потребу у шоколаді, і таку потребу дійсно може відчувати: всякий, однак, розуміє, що не "шоколадна" потреба, властива деяким людям, створює у них споживання шоколаду, а, навпаки, самий факт існування шоколаду і досвід його споживання створюють у них відповідну конкретну потребу" [4, с. 11].

Власне такий характер – опредметнений правом і зумовлений ним водночас – мають потреби людини в правосудді, у реєстрації шлюбу, у гарантуванні державного соціального захисту тощо. Зміст усіх цих потреб зумовлений правом; наявність певних правових засобів зумовлює формування потре-

би в доступі до них (скажімо, доступ до суду) та їх використанні (споживанні). Іншими словами, це потреби людини в тих, так би мовити, "юридичних ключиках", за допомогою яких вона відкриває собі "юридичні двері" аби доступитися до вже неюридичних, до матеріальних чи духовних благ, котрі їй потрібні.

У цьому дістає прояв так звана *інструментально-позначальна цінність права*. Вона полягає в тому, що юридичні норми називають, позначають, вказують на ті явища, які – з позиції держави – призначені задовольняти потреби тих чи інших суб'єктів і тому належать до цінностей. Саме ж право виступає тут цінністю тому, що задовольняє інформаційно-орієнтаційні потреби особи [5, с. 24].

Будь-яка соціальна норма імпліцитно втілює узагальнену оцінку, відображення цінності тих відносин, регулювання яких вона покликана здійснювати. "Завдяки цьому така норма здатна виступати засобом "розшифрування" значущості фактів, на які вона розрахована, до яких вона має застосовуватись" [5, с. 25]. Юридична норма фіксує в тій чи іншій формі державну оцінку об'єктивної значущості явищ, предметів для задоволення потреб суб'єктів права. Тому здійснювана через таку норму юридична кваліфікація фактів є за її гносеологічною природою пізнанням їх соціальної сутності. Остання ж, як зазначає П. Рабінович, якраз і демонструє роль, значущість цих фактів у задоволенні людських потреб [5, с. 25].

Зумовленість правом засобів задоволення людських потреб. Крім визначення змісту потреб, право справляє "зворотний" вплив і на набір засобів їх задоволення. Виконуючи орієнтаційну функцію, тобто вказуючи людині, зокрема, на те, які дії та в якій черговості слід вчинити для того, щоби задовольнити певну потребу, право детермінує засоби її задоволення, і вибір певних засобів у конкретній ситуації.

Для прикладу, законодавець пропонує подружжю, яке не має на своєму утриманні дітей, можливість задовольнити потребу в розірванні шлюбу або шляхом подання спільної заяви органу державної реєстрації актів цивільного стану, або шляхом подання відповідного позову до суду одним із подружжя (ст. 106, 110 Сімейного кодексу України [6]). Причому застосування останнього засобу, хоч формально й не обмежене відсутністю згоди іншого подружжя, але за порядком викладу пропонування у ст. 105 зазначеного кодексу засобів можна дійти висновку про те, що звернення до суду доцільніше використовувати саме тоді, коли на розірвання шлюбу спільної згоди подружжя немає.

З огляду на вказане зауважимо, що, так би мовити, ієрархізація пропонування права засобів задоволення потреб відбувається, як правило, за принципом економії часу та коштів. Причому економія коштів,

зазвичай, передбачає й економію часу. Для прикладу, використання передбаченого ст. 5–11 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України [1] досудового врегулювання господарського спору не передбачає таких витрат як сплата судового збору, що вимагається у разі звернення до господарського суду з позовом (пп. 1–2 п. 2 ч. 2 ст. 4 Закону України "Про судовий збір" [5]). Більше того, час, пропонування ГПК України для досудового врегулювання спору (ст. 7), є меншим, ніж максимальний строк для вирішення спору судом (ст. 69).

Вплив права на формування ієрархії потреб людини. Впливаючи на сприйняття певних явищ як цінностей, право формує потреби у цих явищах, пропонує їм певну ієрархію. Для прикладу, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України [3]).

Хоча формулювання цього припису навряд чи можна вважати досконалим (оскільки він визначає не одну найвищу соціальну цінність, а декілька), вказаний припис формує суспільну думку про те, що певні цінності у відповідному соціумі є вищими, ніж інші. На користь цього свідчить як життя законодавцем найвищого ступеня порівняння для визначення місця зазначених соціальних цінностей у загальній їх ієрархії, так і те, що відповідний припис має характер конституційного, а отже, такого, що має вищу юридичну силу, ніж приписи галузевих законодавчих актів, в яких також утверджуються певні цінності. Таким чином, потреби людей в охороні з боку держави їх життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки, з погляду вітчизняної Конституції, визначаються як найвищі порівняно з іншими людськими потребами, що охороняються правом.

Така форма впливу права на потреби людини пояснює його *інструментально-співвимірну цінність*. "Відомо, що значущість вчинків, предметів, явищ не є однаковою для кожного суб'єкта і що вона, крім того, змінюється в соціальному часі та соціальному просторі" [5, с. 28]. Отже, як зазначає П. Рабінович, "сама ціннісна предметність є об'єктивно ієрархічною, і ця ієрархія є обов'язковою для відповідного способу існування суспільного суб'єкта. Їй має відповідати, ясна річ, і суб'єктивна ієрархія цінностей. У соціально неоднорідному суспільстві одним зі способів формування останньої якраз і виступає право" [5, с. 28].

Як видається, формулювання наведеного конституційного припису передбачає й певну ієрархію найвищих соціальних цінностей. Відтак, можна дійти висновку, що потреба людини в охороні її життя домінує у вітчизняному праві над потребами в охороні її здоров'я, честі, гідності тощо. Хоча такий висновок, можливо, не є бездоганим, оскільки навряд чи можна припустити, що в

ч. 1 ст. 3 Конституції України зміст поняття "безпека" звужено до такого, що не охоплює одночасно безпеку і життя, і здоров'я, і фізичної недоторканності людини. Проте немає підстав стверджувати, що перелік цінностей у вказаному приписі сформований без застосування певного критерію, тобто без намагання вибудувати, так би мовити, внутрішню ієрархію найвищих соціальних цінностей, що утверджуються і захищаються правом в Україні.

Свідченням доречності наведеного підходу може бути, зокрема, те, що інструментально-співвимірна функція права зазвичай реалізується за посередництва саме таких техніко-юридичних засобів:

- розташування опису праворозподілених цінностей відповідно до їх порівняльної значущості в нормативно-правових актах різної юридичної сили;
- закріплення цінностей у нормах різної галузевої приналежності;
- розподіл, розміщення детального опису цінностей у різних підрозділах одного закону (у низці випадків шляхом переміщення опису праворозподілених (правоохоронюваних) об'єктів з одного розділу законодавчого акта до іншого офіційно фіксується зміна їх порівняльної значущості);
- включення в нормативно-правовий акт вказівки на черговість чи перевагу у виборі тих або інших цінностей у відповідній ситуації;
- законодавче закріплення заборони, безумовної неприпустимості зазіхання на певні цінності, які в конкретній системі суспільних відносин визначаються абсолютними (наприклад, людська гідність, вільне від рабства становище людини). Інші ж блага, котрим, з погляду законодавця, у якихось ситуаціях, зокрема при захисті цінностей абсолютних, може бути завдана та чи інша шкода є, порівняно з першими, цінностями відносними;
- встановлення в законодавстві різноманітних за видом і розміром заохочень відповідно до рівня цінності дій суб'єкта (прикладом може бути система державних нагород, градуїрована стосовно того чи іншого ступеня соціальної корисності певного різновиду дій, а також особи, котра їх вчинила);
- законодавче ранжування видів і розмірів санкцій за правопорушення залежно від ступеня цінності об'єкта посягання (чим більшу цінність має об'єкт, якому

завдано шкоду внаслідок неправомірного діяння, тим більш сувора санкція передбачається за вчинення останнього. Таким чином, ієрархія санкцій, якщо вона належно обгрунтована, будучи начебто прямо пропорційною ступеню значущості правоохоронюваних цінностей, виступає своєрідним відображенням їх власної ієрархії. Крім того, офіційне градування самих заходів юридичної відповідальності, так би мовити, за ступенем їх впливу на правопорушника характеризує порівняльну значущість тих цінностей, яких його може позбавити чи в яких може обмежити держава залежно від тяжкості вчиненого правопорушення).

Висновки. Вочевидь, у межах невеликої статті не можна розкрити всі аспекти взаємозв'язку права та людських потреб (зокрема, впливу права на такі потреби). Останні перебувають у складному діалектичному відношенні з правом. Безсумнівно, будь-яке явище, що може бути позначене терміном "право", породжене в кінцевому підсумку конкретними потребами існування та розвитку людини. Однак воно здійснює і зворотний вплив на людські потреби. Ідеться про вплив на: а) зміст певних потреб людини; б) набір засобів їх задоволення та вибір певних засобів; в) формування ієрархії людських потреб.

Список використаної літератури

1. Господарський процесуальний кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-1798-12/print1433918463496353>.
2. Про судовий збір : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3674-17/print1392287331223510>.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 40 с.
5. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. – 2-е изд., стереотип. – Одесса : Юрид. лит., 2006. – 166 с.
6. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print-1392287331223510>.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2015.

Наконечная А. М. Некоторые фундаментальные аспекты воздействия права на человеческие потребности

В статье установлено, что любое явление, которое может быть обозначено термином "право", порождено в конечном итоге конкретными потребностями существования и развития человека. Однако не только потребности определяют возникновение, существование, структуру и развитие права, но и право оказывает ощутимое обратное влияние на человеческие потребности.

Это влияние может проявляться, в частности, в том, что право обуславливает: а) содержание определенных потребностей человека; б) набор средств их удовлетворения и выбор таких средств в конкретной ситуации; в) формирование иерархии человеческих потребностей.

Ключевые слова: право, человеческие потребности, воздействие права на потребности, содержание потребностей, средства удовлетворения потребностей, иерархия потребностей.

Nakonechna A. Some Fundamental Issues of the Law Impact on Human Needs

The article is devoted to some fundamental issues of the law impact on human needs. Any phenomenon that can be designated by the term "law" is generated eventually by the specific needs of human existence and development. However, not only the needs determine the origin, existence, structure and development of law, but the law also has a significant reverse impact on human needs. This impact can be discovered, in particular, in that the law causes: a) the content of certain human needs; b) a set of means of needs gratification and a choice of such means in particular situation; c) the development of a hierarchy of human needs.

The law has a reverse influence on the content of human needs, on its development and change. That is, not only such needs are the source of the law content, but also the law can be the source of the content of human needs. The mechanism of such reverse influence is implemented through the "acquisition" of values which are new for the particular society by the law and through the further developing by the law such need of its "addressee", which are based on the values implemented. It is shown the so-called instrumental-and-denoting value of law. Such value is that the legal rules nominate, denote and indicate those phenomena which are designed to meet the needs of various subjects from the state perspective and therefore belong to the property. The law itself plays the role of a value, because it meets the individual needs in information and orientation.

Apart from specifying the content of needs, the law has a reverse influence on the set of means of needs gratification and a choice of such means. Function as an orienting point, that is, indicating what actions and in what order should somebody do to meet a particular need, the law determines the means to meet it, and the choice of certain means in particular situation.

Having influence on the perception of certain phenomena as values, the law determines the needs for these phenomena, suggesting a particular hierarchy of such needs. This form of the impact of law upon the human needs explains its "instrumental-and-commensurate" value and it is implemented by a number of legal means.

Key words: law, human needs, the impact of law on the needs, content requirements, means meeting the needs hierarchy of needs.